

Тетяна УВАРОВА,
кандидат мистецтвознавства, викладач
кафедри культурології філософського
факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова

ПОСТМОДЕРНІЗМ ЯК НОВА ПАРАДИГМА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Культура постмодерну є одним з виявів постіндустріального світу, історія якого обумовлена змінами в технологіях, в економіці, соціумі та культурі. Ці зміни, які зріли та вдосконалювались на протязі другої половини ХХ століття, багато в чому визначили собою оточуючу дійсність та світогляд людини. На наш погляд, саме постмодернізм як нова культурна парадигма, з його еkleктичності та плюралізмом, є виразником основних тенденцій, установок і орієнтирів суспільства. (Слово «парадигма» використано як сукупність філософських та загальнотеоретичних основ культури).

Актуальність звернення до дослідження такого феномену, як постмодернізм, обумовлена специфікою українського постмодернізму, невизначеністю його статусу у вітчизняній культурології, залежністю його тлумачень від особистого бачення дослідників, часто негативних, тоді як ще недостатньо вивчені сутність, детермінанти, закономірності, динаміка та тенденції розвитку постмодернізму як явища української культури. Актуальність дослідження українського постмодернізму в культурологічному аспекті полягає ще в подоланні методологічних протиріч між масивом емпіричного матеріалу з проблеми постмодернізму в філософській, культурологічній, мистецтвознавчій літературі та відсутністю цілісного структурного і культурологічного понятійного апарату даного явища культури.

Вивчення даної проблеми має певні складнощі, які пов'язані з тим, що в зарубіжній та у вітчизняній науково-дослідницькій літературі домінують роботи, які висвітлюють постмодернізм як напрям філософії, або суто з позиції літературознавства. Крім того, дослідження в руслі постмодерністської проблематики мають вторинний характер, оскільки феномен постмодернізму все ж таки «іноземного походження». На Україні вивчення постмодернізму йшло двома шляхами: публікації перекладних статей та рефлексія

вітчизняних авторів на це західне явище, а також ретроспективне осмислення окремих історико-культурних моментів у вітчизняній культурі.

Постмодернізм як філософський напрям на Заході отримав свій науковий статус, теоретичне та практичне обґрунтування в роботах Ж. Бодріяра, Е. Гідденса, Ф. Джеймсона, Ж. Дельоза, Ж. Дерріда, П. Козловскі, Ж.Ф. Ліотара та інших.

Низка російських вчених присвятила свої праці вивченню постмодерністського розуміння культури: І. Ільїн, В. Халіпов, Л.Бичкова, П. Маньковська, Т. Калугіна. Їхні дослідження також стали внеском у вітчизняне гуманітарне знання про цей феномен культури та сприяли входженню поняття «постмодернізм» в інтелектуальну практику України.

У вітчизняній культурології питанням постмодернізму як явища культури і його вираженням в мистецтві займаються С. Балакірова, А. Данилюк, Г. Гуменюк, О. Колесник, В. Лук'янець, Г. Меднікова, І. Старовойт, В. Шалюто. В дослідженнях цих та інших науковців здійснений аналіз феномену постмодернізму в області художньої і наукової творчості.

Зрозуміти сутнісні риси вітчизняного постмодернізму допомагають публікації в періодичних виданнях. Серед них виділимо матеріали Круглого столу на тему «Ситуація постмодернізму в Україні», які були надруковані в журналі «Кіно. Театр.» №6 за 2001 рік. В ґрунтовній дискусії про український постмодернізм взяли участь провідні культурологи та літературознавці. Ними виділені засадничі інтенції актуальної проблеми ситуації постмодернізму в Україні.

В публікації «Неоритуальність у театрі постмодернізму» Н. Мірошниченко розглядає постмодернізм як «класичну часову парадигму, яка виражається у дієслівній формі «попереднє майбутнє» [8, с.28]. Ця парадоксальна назва, як стверджує автор, і є сутністю постмодернізму.

Дискусійні аспекти постмодерністської проблематики активно обговорюються в мережі Інтернет [16; 17; 18] та на інших сайтах. Такий гострий інтерес пояснюється актуальністю даного питання.

Незважаючи на вищесказане, постмодернізм не був в повній мірі представлений у вітчизняному гуманітарному знанні. Аналіз літератури показав відсутність узагальнюючих робіт, в яких би виділялась низка стійких характеристик постмодернізму як явища культурології. Вітчизняна традиція дослідження постмодернізму як цілісної системи поглядів з точки зору культурології тільки починає складатися. Тому, на наш погляд, дослідження постмодернізму як нової культурної парадигми потребує подальшого наукового осмислення.

Досліджуючи особливості українського постмодернізму, маємо на меті спробувати осмислити трансформацію культурних процесів, які відбуваються у вітчизняній культурі, а також з'ясувати сутнісні характеристики постмодернізму та його роль в формуванні сучасної культури.

Розглядаючи питання про сенс і призначення постмодернізму як нової культурної парадигми, зазначимо, що насамперед існує проблема термінології. По-перше, зв'язок постмодернізму з широким колом явищ в різних галузях культури створює складнощі його інтерпретації. Відтак, основна проблема полягає у відсутності більш-менш чіткого уявлення про сутність постмодернізму. По-друге, «іманентно фрагментарна природа постмодернізму зумовила й фрагментарність критичного апарату явища, і насамперед у слов'янських країнах, де до всього ж термінологічним лісом пройшли дроворуби соц-реалізму, не залишивши за собою жодної живої гілки. Тож легкість у вживанні терміну «постмодернізм» в українському контексті - непомилйна ознака як термінологічної, так і інтерпретаційної незрілості української теоретичної думки, зосередженій на цьому питанні. І саме тому, що проблема термінології прикриває собою значно глибшу і складнішу проблему постмодернізму, а саме: проблему цивілізованого контексту постмодернізму» [10, с.4].

Відправною точкою в поясненні смислу цього непростого поняття буде ствердження, що постмодернізм - це світогляд, який виражає основні тенденції, установки і орієнтири суспільства на певному рівні розвитку. Причому він не зводиться до єдиного вчення чи теорії, скоріше його слід розглядати як широке коло різноманітних підходів та точок зору, які стосуються різних напрямів знання, але які мають щось спільне, об'єднуюче. Таким чином, під постмодернізмом розуміють не окрему течію в літературі, науці тощо, а загальне вираження світогляду конкретної епохи, яка і носить назву «постмодерн».

Але слід розрізнати ці поняття «постмодерн», що буквально означає «період, який настає після модерну», і «постмодернізм», який означає самосвідомість культури на даному історичному етапі» [15, с.11.

Не заглиблюючись в історію проблеми постмодернізму, зазначимо, що в сучасній світовій і вітчизняній культурології склалося два напрямки уявлень про постмодернізм: перший дотримується точки зору, згідно якої постмодернізм представляє собою особливий тип світобачення, орієнтований на формування такого життєвого простору, в якому головними цінностями є свобода у всьому, спонтанність діяльності людини, ігрове начало, відмова від пріоритетів. Наслідувачі такого підходу стверджують, що стану постмодернізму підвладна будь-яка епоха, а не тільки сучасність [1]. Інший погляд представляє постмодернізм як особливу епоху, що почалась з виникненням постіндустріальної цивілізації, як напрям сучасної культури, метою якого є подолання духовної кризи сучасного суспільства та усунення розриву між масовою та духовною культурою [7; 4].

Виходячи з того, що постмодернізм це «час розпаду, хаосу в культурі, коли йде визрівання нового порядку» [14, с.2], спробуємо визначити загальні особливості, характерні для цього суперечливого феномену культури.

Загальні риси постмодернізму стосовно попередніх парадигм полягають в сполученні класичних і модерних принципів. Для класичних теорій притаманні пошуки інваріантів, універсальних законів. На противагу цьому модернізм приділяє увагу унікальності, одиничним явищам. Постмодернізму притаманний плюралізм основ, множинність ключових причинних зв'язків, детермінант. Постмодернізм не прагне спростовувати одну теорію на користь іншої, а готовий розглядати різні підстави як рівнозначні. Художній принцип постмодернізму «полістилізм» виявляє себе у множині основ соціального мислення. Якщо класичному принципу властива цілісність, підпорядкованість частині цілому, то в постмодерністському значенні - частина претендує на статус цілого, а ціле може бути частиною. Співвідношення частини і цілого набуває невизначений характер (наприклад, статус СНД чи Європейської спілки). У гносеологічному аспекті ця властивість виявляється у тому, що соціальні факти розглядаються не просто з різних позицій: філософської, феноменологічної, антропологічної у певному симбіозі, а в тому, що немає назви філософському, аксіологічному та іншим аспектам. Взагалі постмодерністські феномени не мають назви. Постмодернізм не просто більш витончена новітня методологія соціального пізнання, а є характеристикою соціальної реальності, в якій ставлення до хаосу - це своєрідний різновид порядку.

Як правило, в науковій літературі розрізняють явище постмодернізму в мистецтві і постмодернізм як стадію розвитку суспільства. Але згідно соціології культури в самому понятті «культура» відбувається синтез соціального і символічної культури (мистецтва). Постмодернізм у рамках соціології культури може бути розглянутий паралельно і однопорядково як характеристика і суспільства, і мистецтва. Саме мистецтво має культурно-історичний, соціальний вимір. В визначенні постмодернізму в мистецтві можна опиратися на характеристики, наведені літературним критиком Іхабом Хасаном. Насамперед, важливою рисою постмодернізму в мистецтві він вважає невизначеність. Другою рисою постмодернізму, за баченням І. Хасана, є фрагментарність і принцип монтажу. Іншими словами, художнє полотно створюється за рахунок змішування різних за вихідною логікою та тематикою фрагментів буття. Немає ідеї, що підпорядковується зовнішній логіці, лінії повідомлення. Ціле зберігається за рахунок внутрішньої логіки мотиву, а фрагменти немов би зібрані навколо невизначеного ядра. Третьою рисою постмодернізму І. Хасан називає «деканонізацію, боротьбу з традиційними ціннісними центрами: сакральне в культурі, людина, етнос, логос, авторський пріоритет. І нарешті, четверте у постмодерністських творах все відбувається на поверхні, у них відсутні психологічні та символічні глибини [3]. Доповнює вищесказане, виділяючи формальні риси постмодернізму в мистецтві, Н. Мірошниченко: «...Найголовніші з них використання елементів стилів минулих епох як «цеглинок», своєрідне цитування, визнання вторинності, принципової неможливості створити щось нове, але цитування не формальне, а переосмислене (до пародіювання включно). Як похідні цих принципів застосування гри, багаторівнева організація «тексту», <...> розмивання кордонів жанрів, родів, стилів...» [8, с.28]. І як висновок, автор пише, що «ця пульсуюча химерність не лишається в межах мистецтва — поступово зникає межа між високим і низьким мистецтвами, між мистецтвом і немистецтвом» [8, с.28].

Визначивши загальні риси постмодернізму стосовно попередніх парадигм та особливості мистецтва постмодернізму, спробуємо окреслити їх в українській культурі.

Основною особливістю ситуації постмодернізму в Україні є «некритичне сприйняття західної культури, неорганічне засвоєння її історичної динаміки, її естетичної специфіки та її, врешті, парадигматичної цілісності. Таке некритичне сприйняття Заходу та його культури - закономірний та, мабуть, і неминучий результат різкого травматичного переходу України з однієї великої Системи в іншу, цілковито протилежну. <...> Інерційне і «невідфільтроване» засвоєння парадигм західної культури зумовило механічну аплікацію цих парадигм до специфіки українського культурного контексту, неселективну абсорбцію інформативних потоків, що й занурило українську критичну думку в теоретичний, методологічний та

термінологічний хаос» [10, с.3].

Розглядаючи риси постмодернізму та їх екстраполяцію на вітчизняну культуру, не можна не торнутися питання впливу цього феномену на релігію, яка є вагомою складовою духовної культури українського народу. Роботи, в яких вивчається вплив постмодернізму на релігію, висвітлюють питання місця та ролі релігії в сучасному суспільстві - див. 15; 6; 14; 94; 13].

В своєму дослідженні О. Ніколаєва пише, що постмодернізм уявляє собою не тільки культурну течію чи напрям мистецтва, але й новий тип світовідчуття, загальнокультурну свідомість, тип мислення та сприйняття. «Постмодернізм намагається бути усім і культурою, і релігією, і політикою, тобто охопити всі форми людської свідомості» [9, с.20]. Постмодерністська культура «прекрасно влаштується без будь-якого вищого начала. Вона проголошує всездозволеність і припускає будь-які інтерпретації священних книг, об'єктивно провадить боротьбу з будь-якою ідеологією, яка претендує на істинність, незалежно від того, чи є ця ідеологія релігійною чи комуністичною» [13, с.1]. А серед характерних рис постмодернізму виділяють «недовіру метанаративам як історичній та культурно обґрунтованій інтерпретації деякого аспекту світу особистістю, а саме врятування через звернення до Христа...» [14, с.4]. За таких умов релігійна культура є маргіальною і з неминучістю дотримується радикальних поглядів в своєму неприйнятті сучасного світу. Постмодернізм свідомо бореться з основними принципами культури - причинності, ідентичності, нарешті з Істиною. В цьому аспекті релігійна свідомість — головний ворог постмодернізму. Навіть в художній творчості скасовується предмет зображення людина (особистість, лик) як образ і подібність Бога. А вираз «Бог повинен бути в душі, головне виконувати заповіді», як нам здається, надто постмодерністський по своїй суті.

В сучасному світі втрачається воля до морального піднесення. Про постмодернізм пишуть як про синтез елітарної, масової, високої та низької культур. Якщо в сфері мистецтва подібний синтез може давати «естетично значимі результати, то в духовній сфері такий синтез «високого і низького» означає не що інше, як девальвацію моральних цінностей» с.94]. Разом з тим сьгоднішнє суспільство духовно сприйнятливє, сучасна людина - в пошуках своєї власної духовності. А однією з проблем, які оголює постмодернізм, є вибір духовної альтернативи із їх множин, запропонованих культурою. На наш погляд, сьгодні саме соціальна активність вважається реальною духовністю. Але О. Здор наголошує, що «більшість з тих духовних проблем, які оголює постмодерністська культура, можуть знайти вирішення в межах православної традиції» [6, с.97].

Ще одним аспектом впливу постмодернізму на українську кулітуру є процеси глобалізації, з якими пов'язані сучасні тенденції розвитку культури. Характерною рисою глобалізації є інтенсивне поширення транснаціональних потоків інформації, що долають будь-які національні кордони. Це відбувається за рахунок нових технічних можливостей засобів масової комунікації. Як пише Л. Брюховецька, «...постмодернізм в Україні це вияв капітуляції інтелектуалів перед тотальністю ЗМІ ...» [2, с.2].

Вплив постмодернізму зробив сучасні медіа такими, якими вони є, а саме сприяв формуванню інформативного суспільства. Постмодернізм як об'єктивна характеристика інформаційної соціальної реальності підживлює і підживлюється сам швидким розвитком комунікаційної техніки, яка на даному етапі і визначає пріоритетні напрямки його розвитку. Наприклад, комп'ютер, який просто не міг не з'явитися з появою постмодерну, адже він дозволяє творити гіпертекст - ще один вияв постмодерного інформаційного суспільства. Епоха «смерті автора» в світі ЗМК виявляє себе через гіпертекст. «Тільки з появою гіпертексту віртуальні ідеї постмодернізму запрацювали, стали повсякденністю» [] 1, с.6].

Постмодернізм сприяв, як вже зазначалося, розвитку і поширенню галузі мас-медіа. Але існує проблема впливу ЗМК на сучасне українське суспільство (як позитивного, так і негативного). Інформація нині не лише конструює соціальний простір, вона здатна змінювати його. В сучасному суспільстві з'явилися абсолютно нові інтерактивні ЗМК, поява яких може вплинути на зміну якості самого суспільства. Виникнення у свідомості нових вимірів часу і простору, котрі наразі отримали визначення «віртуальні», сприяв тому, що інтелектуальний досвід людини ХХІ століття став опосередкованим. Сам термін «віртуальна реальність» асоціюється сьогодні з можливостями найновіших аудіовізуальних і комп'ютерних технологій, за допомогою яких можна створити ілюзію, що сприймається і відчувається споживачем як абсолютна, достовірна і реальна подія, яка перестає бути напівказкою і стає реальнішою за будь-яку дійсність. Телеглядач, оточений звідусіль атакуючою інформацією в різних її телепозиціях, стає неспроможним відрізнити збережені там залишки реальності від маніпуляцій, тим непомітніших, чим досконалішими стають медіатехнології. Отже, характерною рисою постмодернізму є сприйняття реальності як віртуальної. А постмодерна віртуальна реальність стає не просто трансформованою кимось реальністю, а й такою, що сама трансформує світ. І в такому аспекті головною небезпекою постмодерністських ЗМК залишається здатність маніпулювати свідомістю споживачів.

Нами окреслені лише деякі особливості і аспекти впливу постмодернізму на українську культуру, цілком очевидно, що перелік таких характеристик не є вичерпним.

Всі положення, які були викладені вище, безперечно теоретичного характеру, але так чи інакше вони мають свій практичний вияв в мистецьких явищах сучасної України. Починаючи в літературі з «адептів

постмодернізму», як їх назвав Дмитро Стус [12, 10], Ю. Андруховича, Ю. Винничука, О. Забужко авторів з характерними для постмодернізму творами (наприклад, «Ієреверзії» Юрія Андруховича, «Мальва Ланда» Юрія Винничука). В них простежується така якість, як «когерентність», що означає наявність синхронізованості різноманітних, здавалось би, не пов'язаних одна з одною подій, які, накладаючись одна на одну, посилюють або послаблюють розмірність соціальних процесів.

Прикладом кінематографічного постмодернізму, на наш погляд, можна вважати фільм Кіри Муратової «Другорядні люди», фільм Сергія Маслобойщикова «Співачка Жозефіна і мишачий народ» та інші, в яких проявляється кінематографічний образ хаосу, нова художня мова.

Художній постмодерн спостерігається в творчості театральних режисерів Р. Віктука, А. Жолдака з своєрідною образністю їх вистав, розрахованою на новий процес сприйняття та механізм впливу.

У живопису серед представників постмодернізму можна назвати О. Клименка, В. Сидоренка. В проекті останнього «Ритуальні танці» чітко простежуються постмодерністські тенденції: метафора танцю як сенсу буття, відкритий прийом цитування (К.Д. Фрідріха та Ф.О. Рунге), синтез інтересу до минулого з відкритістю до майбутнього.

На наших теренах також можна спостерігати характерні для постмодерністської культури споруди (наприклад, пам'ятник Незалежності на Хрещатику та багато інших) з неузгодженістю стилів, еkleктикою.

Цей перелік здобутків української культури в ситуації постмодернізму, безумовно, обмежується об'ємом публікації. Але не можна не враховувати, що український постмодернізм подарував вітчизняній та світовій культурі нові імена та яскраві твори, окреслив множину проблем і тем в мистецтві, запропонував новий підхід в пошуках смислів і принципів прийдешньої культури, сприяв виробленню нового цілісного погляду на світ.

В цілому постмодерністське мистецтво по суті своєї орієнтовано на задоволення життєвих потреб, зняття стресу та напруження, отримання позитивних емоцій. Важливий не тільки для мистецтва, а й в соціальному плані крах ідеологічних установок, відхід від соціальної регуляції і контролю, відміна заборони на особистий смак сприяли появі можливості власного вибору життєвої позиції, пошуку нового стилю життя, вирішенню проблем самоідентифікації, самоствердження. Нова постмодерністська модель розвитку людства дає можливість розкритись і проявитись індивідуальному на тлі загальнолюдських цінностей.

Резюмуючи все вищесказане, наголошуємо, що постмодерністська ситуація для української культури має як позитивні, так і негативні риси. Постмодернізм обумовив оптимальний перехід від однієї

культурної парадигми до іншої, став перехідною ланкою від тоталітарної до демократичної епохи. У вітчизняній культурі він формувався при відсутності повноцінної циркуляції ідей та художнього досвіду, що обумовило його контекст переломно-кризовими, драматичними характеристиками, такими як радикальність, політизованість, епатаж. В своїх ідейних і художніх проявах він став виразником глобальних зсувів гетерогенних, контрастних явищ, смислів, норм, цінностей, текстів, що знайшло своє вираження в художній практиці вітчизняної культури.

Можна по-різному відноситись до цього соціокультурного явища, але не можна його не приймати, тим більше заперечувати його існування та недооцінювати його вплив на вітчизняну культуру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автономова П.С. Возвращаясь к азам/ Н. Автономова // Вопросы философии. 1993. №3. С. 17-22.
2. Брюховецька Л. Ситуація постмодернізму в Україні / Л. Брюховецька//Кіно. Театр. 2001. №6.- С. 2- 12.
3. Вайнштейн О.Б. Философские игры постмодернизма/ О. Вайнштейн// Апокриф. 1991. №2. С. 23-25.
4. Вельш В. Постмодерн: Генеалогия и значение одного спорного понятия/В. Вельш//Путь. 1992. С. 75-94.
5. Горичева Т.М. Православие и постмодернизм/ Т.Горичева. Л.: Изд.-во Ленинградского университета, 1991. 63 с.
6. Здор Л. Православная духовная традиция и культура постмодернизма/ Христианская культура на пороге третьего тысячелетия: Материалы научной конференции // Серия «Symposium», выпуск 5. - СПб: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. С. 93-95.
7. КюнгХ. Религия на переломе эпох//Иностранная литература. 1990. No 1. С. 65-79.
8. Мірошніченко Н. Неоритуальність у театрі постмодернізму// Кіно. Театр. 1999. - №1. - С.28-30.
9. Николаева О. Современная культура и Православие/ О.Николаева М.: Изд-во Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1999. 280 с.
10. Пахльовська О. Ситуація постмодернізму в Україні: український постмодернізм як клонування без правил/ О. Нахльовська//Кіно. Театр. 2001. №6. С. 2-12.
11. Старовойт І. Український постмодернізм у критичному та художньому дискурсах кінця ХХ століття: Ав тореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06/І.М. Старовойт. Л.: Львів, нац. ун-т ім. І.Франка, 2001. - 19 с.
12. Стус Д. Ситуація постмодернізму в Україні/Д. Стус/ / Кіно. Театр. - 2001. - №6. - С. 2-12.
13. Вплив постмодерністського світогляду на процес де
14. сакралізації естетики [Електронний ресурс] / В.М. Шалюто. - Режим доступу: reiated:www.filosof.com.ua/Jornel/M_59/Multiversuni_59.htm.
15. Постмодернизм как феномен культуры ХХ века [Электронный ресурс]/Г. Ермилова. Режим доступа: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/4/Ermilova/>
16. Постмодернизм: в поисках определения [Электронный ресурс]:/А. Емелин - Режим доступа: <http://emeline.narod.ru/postmodernism.htm>.
17. [http:// www.ruthenia.ru](http://www.ruthenia.ru)
18. [http:// www.russ.journal](http://www.russ.journal)
19. <http://magazines.russ.ru>

КЛЮЧОВІ СЛОВА:

українська культура, постмодернізм, постмодерністське мистецтво